

- унікальна територія туризму]: мат. Міжн. Наук.-практ. Конф., (Тернопіль, 16-18 травня 2009 р.) – Тернопіль: підручники та посібники, 2009. – С.32-34.
4. Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери: Наукове видання.- Львів: НАН України. - ІРД НАН України. - 1999. - 78 с. 5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
6. Непша О.В. Місце водосховищ в організації короткочасної рекреаційної діяльності // Проблеми раціонального використання, охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу України: Тези доп. 2-ї всеукраїнської науково-методичної конференції. (м. Чернівці, 24-26 квітня 2000 р.). – Чернівці: Рута, 2000 р. – с.136-137.
7. Проблеми географії та менеджменту туризму / Явкін В.Г., Руденко В.П., Король О.Д. та ін. - Чернівці: Рута, 2006. – 260 с.
8. Рекреаційно-туристичний комплекс України / Відп. ред. М.І. Долішній. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 1997. – 259 с.
9. Савранчук Л.А. Вивчення Дністровських водосховищ, як природно-антропогенних систем для потреб рекреаційного використання./ Савранчук Л.А., Ясенчук В.І. Явкін В.Г// Матеріали V Международной научно-практической конференции «Наука и образование-2007». 03-15 января 2007 года.-Том3.-Днепропетровск:Наука и образование, 2007.-72с.
10. Середнє Придністров'я /За ред. Г.І.Денисика.- Вінниця: Теза, 2007.-431 с.
11. Стафійчук В.І. Рекреалогія. Підручник. (2-е видання). Видавництво: К.: Альтерпрес 2008.- 263 с.
12. Явкін В.Г.Івашова Н. //Ресурсні передумови поєднання рекреаційної та туристсько-екскурсійної діяльності в районі Дністровського водосховища: Географічні аспекти розвитку туризму на прикладі України та Польщі.-Монографія.-Чернівці:Чернівецький нац.ун-т,2010.- С.130-141
- 13.Явкін В.Г./Проблеми та перспективи розвитку водно-рекреаційних ресурсів Чернівецької області//Явкін В.Г.,Савранчук Л.А.,Ясенчук В.І./наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. Спеціальний випуск:стале природокористування підходи,проблеми, перспектива – Тернопіль:СМП «Тайп». – №1 (вип. 27). – 2010. – С.439-355

УДК 911.3

Сломінська Л.С.

СУБ'ЄКТИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ: ОСОБЛИВОСТІ І ДЕЯКІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаються ролі та інтереси зацікавлених сторін в існуючій системі управління природокористуванням на регіональному рівні - жителів територіальних громад населених пунктів та державних служб, відповідальні за природокористування у регіоні. Використовуючи результати анкетного опитування та метод покрокового аналізу впливу зацікавлених сторін проблеми природокористування висвітлено з різних точок зору.

Рассматриваются интересы и роли заинтересованных сторон в управлении природопользованием на региональном уровне – жителей территориальных общин населённых пунктов и государственных служб, ответственных за природопользование в регионе. Используя результаты анкетного опроса и метод пошагового анализа влияния заинтересованных сторон, проблемы природопользования освещены с разных точек зрения.

Roles and interests of stakeholders in existing system of natural resource management on regional level are considered. Representatives of local communities and state authorities,

responsible for management of natural resources are considered as key stakeholders. Using the result of questionnaires and step-by-step stakeholder power analysis problems of natural resource management are highlighted from different points of view.

Мета даної публікації – зрозуміти та оцінити систему управління природокористуванням на регіональному рівні методом визначення ключових акторів у системі та оцінки їхніх інтересів та впливу на систему.

Система природокористування України детально вивчалася такими вченими географами як Маринич О.М., Руденко В.П. [5], Пістун М.Д. [7], Лісовський С.А. [6], Топчієв О.Г. [8]. та ін. Вивчення ролі зацікавлених сторін в управлінні природокористуванням більш детально вивчено у працях зарубіжних авторів – Bennet G. [1], Jongman S. [2], Tiemann S. [4], Mayers J [3], в українській географічній науковій літературі даному питанню приділено мало уваги.

Особливістю даної роботи є застосування методу оцінки ролі суб'єктів природокористування (зацікавлених сторін) в існуючій системі управління природокористуванням у Вінницькій області. Політична та інституційна системи визначають характер взаємозв'язків між зацікавленими сторонами. При потребі поліпшити систему природокористування слід зрозуміти, які групи осіб знаходяться під впливом існуючої політики та інституцій, або впливають на них[3]. Зацікавлені сторони (суб'єкти управління) – особи або групи осіб, що мають певні права та інтереси у системі. Оцінка зацікавлених сторін проводиться у шість кроків.

Крок 1. Визначення завдань та інструментів аналізу, вивчення загальних рис системи. На даному етапі оцінюється існуюча система природокористування, стосунки та розподіл впливу між зацікавленими сторонами. Головна мета – оцінити мотивацію, права, інтереси та потенціал зацікавлених сторін в управлінні природокористуванням на досліджуваній території.

Деградація довкілля у Вінницькій області значною мірою спричинена нездатністю системи управління природокористуванням ефективно реагувати на сучасні загрози. Система потребує якісного оновлення та посилення зацікавлених сторін із застосуванням принципів прямої демократії. Органи державної влади формально уповноважені приймати рішення щодо управління природокористуванням, але значний вплив також мають групи осіб, які володіють фінансовими, природними та іншими ресурсами. Місцеві громади, господарська діяльність яких найбільше залежить від стану довкілля, мають обмежений вплив на прийняття важливих рішень.

Крок 2. Визначення головних суб'єктів управління – зацікавлених сторін. На цьому етапі нами використовувались соціологічні методи, консультації зі спеціалістами, вивчення літератури та власні спостереження. Критеріями відбору були запитання: на кого існуюча система природокористування має або матиме позитивний та негативний вплив; кому належить

найбільше прав, хто обмежений у правах, хто відповідальний за планування системи природокористування; хто має потенціал до протидії системі та спричинення змін у ній; кому належать матеріальні ресурси, необхідні навички, знання та інформація; чию роль необхідно змінити для досягнення успіху?

Нами були визначені наступні зацікавлені сторони у системі природокористування на Вінниччині: підприємці; власники землі та інших природних ресурсів; представники промисловості, сільського господарства та транспорту; державні служби, органи влади та місцевого самоврядування; територіальні громади; науковці та освітяни; громадські організації; політичні партії; споживачі продукції місцевого виробництва; туристи. Для подальшого аналізу відібрані місцеві громади та державні служби, відповідальні за управління природними ресурсами на досліджуваній території.

Крок 3. Визначення проблем, інтересів та ролі зацікавлених сторін у системі. Для з'ясування позиції місцевих громад було розроблено перелік питань і проведено анкетне опитування на досліджуваній території, в якому взяло участь 488 чол. з 72 населених пунктів різних вікових груп та соціального статусу, з них 77% жінок та 23% чоловіків. З відповідями повернулися 32% анкет.

Оцінка стану довкілля. В результаті 6% опитаних оцінили стан довкілля у своїй місцевості як добрий, 63% – як задовільний і 31% – як незадовільний. 79% опитаних вважають, що якість природних ресурсів у їх місцевості погіршується. Громадяни виділили такі проблеми природокористування: забруднення водойм, будівництво та розорювання земель у прибережних смугах (29% респондентів вказали на проблему), переповнені та стихійні сміттєзвалища, склади отрутохімікатів, які потребують утилізації (29%), зникнення зелених насаджень (12%), браконьєрство (9%), погіршення якості земель (9%), надмірна розораність (5%), байдужість до природи (3%), діяльність кар'єрів (2%), неефективність дій влади, недосконале законодавство, неврахування точки зору громадян (2%).

Проблеми конкретних населених пунктів: незаконна забудова і приватизація; надмірне рекреаційне навантаження; відсутність сівозмін, вирощування виснажливих культур, забруднення повітря, надмірна хімізація сільського господарства. Негативні екологічні наслідки спричиняються діяльністю Ладижинської ТЕС та Сандрацької ГЕС. Однак відмічені і позитивні моменти: наявність лісів та водойм біля населених пунктів, відсутність великих шкідливих підприємств, невелика кількість транспортних засобів. В окремих населених пунктах налагоджено вивіз відходів, учні місцевих шкіл проводять акції з посадки дерев, очистки водойм.

Ставлення до проблеми. Більшість опитаних (95%) вважає деградацію навколишнього середовища проблемою, 80% з них погоджуються, що стан довкілля вплине на їх добробут і пов'язали це зі

збереженням здоров'я і працездатності, якістю присадибних ділянок, пасовищ, продуктів харчування та питної води. Громадяни розуміють зв'язок між екологічною ситуацією та економічним станом населених пунктів. Вони вважають, що добрий стан довкілля дозволить покращити умови життя, забезпечити добробут наступних поколінь, створити умови для розвитку туризму. На перше місце по важливості для забезпечення життєдіяльності були поставлені водні ресурси.

Більшість людей цінує навколишнє середовище у зв'язку із особистими та родинними інтересами, а також з локальними інтересами своєї місцевості. Невелика кількість громадян обізнана з глобальною роллю природних ресурсів та турбується про це. Однак усвідомлення користі природних ресурсів є відправною точкою для мотивації щодо необхідності їх збереження та охорони. Крім того, 92% опитаних відповіли, що природоохоронне законодавство не обмежує їх права та інтереси, і запропонували зробити його жорстким і більш дієвим. Це важливий результат, тому що ефективність природокористування залежить від позитивного сприйняття природоохоронного законодавства.

Готовність вирішувати проблему. 80% опитаних готові приєднатися до природоохоронних проектів і акцій. Але тільки 30% респондентів вказали, що в їх населеному пункті є екологічні організації, причому деякі з них про це не знали. Жителі населених пунктів, де відсутні громадські рухи, найменш вмотивовані щодо охорони природи. Лише 32% жителів місцевих громад висловили бажання створити власну природоохоронну організацію або провести акцію. Це свідчить про недостатньо розвинуте лідерство у на досліджуваній території. Позитивною тенденцією є те, що більше бажаючих активно проявити себе у природоохоронній діяльності належить до молодших вікових груп.

Бачення вирішення проблеми. Майже всі опитані вважають за необхідне вживати таких заходів для охорони довкілля: здешевлення лабораторних аналізів; вивчення природи; зменшення кількості кар'єрів; переведення ресурсів у державну власність; установка очисних споруд; співпраця громад і влади; боротьба з ерозією; заборона полювання, акції проти браконьєрства; створення об'єктів ПЗФ; використання органічних добрив; забезпечення матеріально-технічної бази, податки для потреб довкілля; посилення місцевого самоврядування; заохочення до охорони природи; налагодження роботи відповідних служб; покращення законодавства і політики; дотримання законодавства; організація переробки сміття; активність громадських організацій та ЗМІ; очистка водойм; накладення штрафів та ін. жорсткі міри; створення механізму контролю; екологічна освіта, роз'яснювальна робота; насадження дерев.

На анкети для *органів державної влади*, відповідальних за використання та охорону природних ресурсів відповіла 31 посадова особа з 27 державних служб. Усі респонденти мають вищу освіту. Опитувані належать до різних вікових груп (20-60 років), серед них є лише 6 жінок (19%). Частка анкет, які повернулися з становить 20,5%.

Оцінка стану довкілля Більшість державних службовців (61%) вважають стан довкілля на дослідженій території задовільним, як незадовільний його оцінюють 32% опитаних, як добрий – 7%. Найсуттєвішими негативними факторами впливу на довкілля були названі стихійні сміттєзвалища (84%), забруднення водойм (68%), погіршення якості земель (36%), зникнення зелених насаджень (32%), надмірна розораність (32%) і браконьєрство (26%), а також склади заборонених отрутохімікатів та боєприпасів, незадовільний стан очисних споруд, недостатнє фінансування природоохоронних заходів, високий рівень захворюваності та смертності. Як велике підприємство-забруднювач названа Ладжинська ТЕС. Управлінці вважають використання природних ресурсів нераціональним, культуру місцевого населення низькою. Багато хто взаємно оцінює роботу інших державних служб як незадовільну.

За словами респондентів, стан довкілля у Вінницькій області кращий, ніж у промислових регіонах України, але гірший ніж у сусідніх країнах Центральної Європи. Зазначено, що мала концентрація промислових підприємств та велика кількість зелених насаджень позитивно впливають на довкілля та формують образ досліджуваної території. Окремі посадовці стверджують, що при використанні природних ресурсів завжди дотримується чинне законодавство. Цей факт можна поставити під сумнів, оскільки громадяни у анкетах скаржилися на велику кількість порушень.

Ставлення до проблеми. Більшість державних службовців погоджуються, що якість природних ресурсів вплине на добробут громадян і вважають їх деградацію проблемою. Як основний фактор вони, як і місцеві громади називають вплив на здоров'я та демографічну ситуацію, решта факторів також співпали. Держслужбовці також акцентують увагу на практичній ролі природи для потреб сьогодення і мало піклуються про цінність самої природи та добробут майбутніх поколінь.

Управлінці вважають, що для громадян найважливіші земельні ресурси. Самі громадяни ставлять їх на друге місце після водних. Отже, чиновникам слід краще вивчати потреби та інтереси місцевого населення. Стосовно інших природних ресурсів погляди керівників та громадян співпадають. Про недостатній рівень обізнаності державних службовців свідчить і те, що вони нечітко та неповно відповіли на питання «які рішення Вам доводиться приймати стосовно природних ресурсів?». Деякі посадовці називали рішення, які не входять до обов'язків їх організації.

Готовність вирішувати проблему. Половина опитаних організацій ініціювала природоохоронні акції або брала у них безпосередню участь. Більшість акцій проводяться лише періодично і для звітності, найчастіше організовуються планові заходи: утилізація непридатних пестицидів місячники з благоустрою та дні довкілля; акції «Нерест», «Первоцвіт» та «Новорічна ялинка», акції до дня води, впорядкування джерел. Державні служби рідко організовують акції спільно з місцевим громадами і не

використовують свій потенціал лідерства. Близько 39% посадовців бажають запровадити власну природоохоронну ініціативу. Вони хочуть розпочати або удосконалити боротьбу з браконьерством, утилізацію відходів, пропаганду охорони довкілля через ЗМІ, привести до належного стану об'єкти ПЗФ, впорядкувати малі річки.

Бачення вирішення проблеми. Найефективнішими заходами з охорони довкілля управлінці вважають роз'яснювальну роботу, а також штрафи, покарання та ін. методи. Слід врахувати, що державні служби звикли в основному працювати у такий спосіб. Виховання свідомості та співпраця людей і влади хоч і були згадані, але досить невеликою кількістю опитаних. Зазначено, що сучасна українська система охорони природи неефективна і не сприяє прояву ініціативи.

Крок 4. Визначити характер взаємодії між зацікавленими сторонами. На цьому етапі досліджуються фактори, що зумовлюють конфлікти та взаємодію – розподіл влади, культурне, історичне та законодавче підґрунтя для визначення спільних інтересів та запобігання конфліктам. Тут необхідно визначити права, обов'язки, інтереси кожної зацікавленої сторони та характер їх взаємодії. Інформація збирається статистичними методами [3].

З результатів анкетних опитувань можна зробити висновок, що потенціал до взаємодії як між зацікавленими сторонами так і всередині обох груп зацікавлених сторін використаний недостатньо, що призводить до конфліктних ситуацій. Простежується тенденція зростання пасивності населення та бездіяльності органів влади. Громадяни охарактеризували місцеву природоохоронну політику таким чином: недостатньо ефективна – 64%, недостатньо жорстка – 18%, ефективна – 5%, не мають інформації – 13%, надмірно жорстка – 1%.

Більшість громадян сподівається, що влада організує впорядкування, перебільшуючи її обов'язки та можливості. Немає впевненості, що громада може щось змінити, не вистачає активності та згуртованості. У свою чергу представники влади також не знаходять взаєморозуміння з громадами з багатьох важливих питань природокористування і не докладають до цього достатньо зусиль. Це свідчить про недостатній рівень взаєморозуміння громадян та управлінців, різні цінності та інтереси. Управлінцям слід краще орієнтуватися у ситуації зі станом довкілля на місцях і звертати більше уваги на думку місцевих жителів.

Майже всі управлінці не вважають достатнім рівень екологічної свідомості громадян, при цьому 74% з них проводили роз'яснювальну роботу - семінари, місячники благоустрою, дні інформування населення. У ЗМІ періодично з'являються публікації державних службовців на тему охорони довкілля. Серед факторів, які заважають формуванню екологічно дружньої поведінки населення названі неосвіченість, відсутність інформації, бідність, байдужість та невдала державна політика. Але опитування громад показало, що не все так погано, хоча вплив названих причин насправді відчутний. Громадськість також звинувачує державних службовців у неосвіченості та

бездіяльності, управлінці та громадяни рідко переходять від взаємних звинувачень до конструктивної співпраці. До того ж, за словами 61% самих державних службовців місцеве населення готове підтримати природоохоронні ініціативи влади.

Крім того, лише 45% державних організацій легко знаходять спільну мову з іншими службами. Це пов'язано з недостатньою кваліфікацією та дублюванням схожих функцій різними установами. Природоохоронні служби розпорошені по різних відомствах, які мало контактують між собою, відсутній єдиний центр координації і тому система управління природокористуванням складна, незрозуміла і створює багато бюрократичних перешкод.

Майже всі державні служби готові співпрацювати з громадськими організаціями. До половини з них зверталися громадяни стосовно охорони та використання земель, вивезення та утилізації непридатних отрутохімікатів, боєприпасів, сортування побутових відходів і створення нових об'єктів ПЗФ. Отже, потенціал до порозуміння між зацікавленими сторонами є, але його складно реалізувати у межах існуючої системи.

Крок 5. Оцінка впливу та потенціалу зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони мають різний рівень доступу до важелів контролю і прийняття важливих рішень у природокористуванні, що матимуть позитивні або негативні наслідки. Силу та вплив зацікавленої сторони можна трактувати виходячи з того, якою мірою вона здатна спонукати або стримати прийняття рішень іншими. Вплив може визначатися формальними повноваженнями організації або положенням зацікавленої сторони відносно інших. Влада також може мати неформальні прояви, наприклад у вигляді особистих зв'язків. Потенціал зацікавленої сторони значною мірою залежить від її знань і прав. Найбільшої уваги потребують зацікавлені сторони з високим потенціалом та обмеженими на даний час правами [3].

Місцеві громади характеризуються близькістю до природних ресурсів, глибокими традиційними та культурними зв'язками з навколишнім середовищем, залежністю від стану довкілля для забезпечення життєдіяльності. Вони обізнані з особливостями та проблеми природокористування на локальному рівні, мають традиційні права на користування землею та іншими природними ресурсами. Водночас громади неорганізовані, мають недостатньо прав та інформації для управління природокористуванням. Враховуючи вмотивованість громади мають високий потенціал до удосконалення системи природокористування за умов підвищення організованості та обізнаності щодо своїх прав.

У державних органів управління природокористуванням сконцентровані організаційна спроможність для створення норм та правил і контролю за їх виконанням, а також доступ до знань, необхідних для управління. Вони організовані, мають вплив через законодавчо закріплені повноваження. Однак, державні служби мають середній потенціал до збалансованого управління природокористуванням через низьку

мотивацію і не застосовують переваги своїх повноважень у повній мірі. До того ж сама структура системи державної влади не сприяє ефективній комунікації та швидкому прийняттю рішень.

Крок 6. Застосування отриманих результатів для досягнення прогресу. Головні зацікавлені сторони в основному не байдужі до проблем довкілля. Однак для ефективнішого функціонування системи природокористування на Вінниччині їх ролі та функції потребують перегляду та удосконалення.

Необхідно посилити вплив місцевих громад, розширивши їх права та надати більше можливостей для впливу на важливі рішення. Даній зацікавленій стороні слід проявляти більше ініціативи і звернути особливу увагу на організованість, більше рішень потрібно приймати за принципом «знизу догори». Однак, в одночасному наданні широких повноважень місцевим громадам криється ризик, що використання природних ресурсів перевищить їх охорону і відновлення. Спочатку необхідно надати відповідні знання, посилити мотивацію і довіру.

Слід провести реформування державних служб, посилити контроль за їх діяльністю з боку інших зацікавлених сторін, зокрема громадськості. Необхідно оприлюднити звітність, для виявлення слабких місць у системі. Також потрібно підвищити кваліфікацію та збільшити мотивацію державних службовців, зокрема фінансово. За даних умов складно втілити зміни, тільки висока активність громад може стимулювати покращення роботи державних служб. Як для громадськості так для управлінців потрібне посилення взаємодії, довіри, співпраці, допомоги, контролю, комунікації і спонукання. Тільки за таких умов можливо досягнути позитивних змін в існуючій системі природокористування.

1. Bennet G., 2004: *Integrating biodiversity conservation and sustainable use, lessons learnt from ecological networks*. IUSN Gland.
2. Jongman R. *Ecological networks are an issue for all of us*//*Journal of Landscape ecology* (2008), Vol: 1/№ 1, 7-13
3. Mayers J. 2005. *Stakeholder power analysis*. International Institute for Governance and Development, 24 p.
4. Tiemann S and Siebert R., 2008: *Ecological networks implemented by participatory approaches as a response to landscape fragmentation – A review of German literature*. 8th European IFSA Symposium, 6-10 July 2008, Clermont-Ferrand (France), 529-538
5. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / Маринич А.М., Горленко И. А, Руденко Л.Г. АН УССР. Отделение географии Ин-та геофизики им. С.И. Суботина. – Киев: Наук. Думка, 1990.- 200 с.
6. Лісовський С.А. *Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку*. Монографія. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.
7. Пістун М.Д. *Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник* / М.Д. Пістун, А.Л.Мельничук.- К.: Виробничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 200 с.; рис. 12.
8. Топчієв О.Г. *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики*. – Одеса: Астропринт, 2005.